УДК 504.33:477

Дубовіч І. А., к.геогр.н., доцент (Національний лісотехнічний університет України, м. Львів)

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Звернено увагу на сучасні еколого-економічні проблеми раціонального природокористування та реалізацію принципів сталого розвитку. Розглянуто важливість розробки і прийняття Екологічної Конституції Землі, спрямованої на охорону довкілля, раціональне природокористування й забезпечення екологічної безпеки.
Ключові слова: природокористування, охорона довкілля, сталий розвиток, екологічна економіка, Екологічна Конституція Землі.

Attention is paid to contemporary environmental and economic problems of sustainable resource management and implementation of sustainable development principles. It is consider the importance of developing and adopting the World Environmental Constitution aimed at environmental protection, sustainable nature resource management and environmental safety.
Keywords: nature resource use, environment protection, sustainable development, ecological economics, World Environmental Constitution.

Постановка проблеми та її актуальність. Найбільш актуальними проблемами людства є прогресуюча деградація навколишнього природного середовища, виснаження природних ресурсів та екологічна безпека.

Із розвитком людської цивілізації, бурхливим зростанням кількості населення на Землі (7 млрд у 2011 р.), обсягів виробництва та його відходів взаємозв'язки між людиною і природою дедалі загострюються. Ці явища набули особливого значення наприкінці XX – початку XXI століття під впливом науково-технічного прогресу. Проблеми, спричинені людиною своїм безвідповідальним ставленням до природи і безмежним бажанням збагачення у будь-який спосіб, призвели у багатьох регіонах світу до великомасштабних біологічних катастроф, погіршення якості життя та здоров'я населення. Внаслідок цього виникає необхідність еколого-економічних досліджень і вдосконалення механізму раціонального природокористування.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблем. Деякі аспекти еколого-економічного природокористування та охорони довкілля висвітлені в наукових працях українських (Ю.Ю. Туниці [6, 9], Л.Г. Мельника [7], Л.С. Гринів [2] та ін.) та зарубіжних (Роберта Костанзи

[10, С. 29-40], Германа Дейлі [3] та ін.) вчених. Проте до цього часу немає розробленого наукового підходу до еколого-економічного вдосконалення механізму раціонального природокористування на різних рівнях (міжнародний, національний, регіональний та ін.), відсутні чіткі програми дій, спрямовані на реалізацію концепції сталого розвитку, належні природоохоронні механізми для забезпечення екологічних і економічних прав та обов'язків громадян та ін.

Метою даної статті є аналіз основних еколого-економічних тенденцій вдосконалення механізму раціонального природокористування та обґрунтування необхідності створення дієвої та ефективної природоохоронної нормативно-правової бази.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх десятиріч світова спільнота все виразніше усвідомлює відповідальність людини за прогресуючу деградацію природного довкілля, виснаження природних ресурсів та екологічну небезпеку. Тому в наш час ці питання перебувають у центрі уваги науковців, політиків, юристів та ін.

За даними медичних досліджень, кожного тижня у світі з'являються 5 нових хвороб. У наш час нараховують понад 5 тисяч рідкісних, невідомих хвороб [8]. Більша частина цих хвороб пов'язана з погіршенням природних умов (якість прісної води, атмосферного повітря, земельних ресурсів тощо) проживання населення. Тому охорона довкілля, радикальне поліпшення еколого-економічної ситуації на Землі й екологічна безпека стали для людства першочерговим завданням.

Необхідність вирішення існуючих еколого-економічних проблем природокористування вимагає реалізації ефективної національної та міжнародної екологічної («зеленої») економіки. Важливим засобом реалізації ефективного еколого-економічного природокористування є створення дієвої та ефективної нормативно-правової бази, спроможної забезпечити належне функціонування екологічного та економічного правопорядку у сфері охорони, використання та відтворення природних ресурсів. Але, як свідчить практика, в кожній державі реалізація еколого-економічних принципів щодо використання природних ресурсів має свою специфіку, що зумовлюється особливостями екологічного виховання, рівнем економічного розвитку та багатьма іншими факторами.

Оскільки охорона, використання та відтворення природних ресурсів є проблемами глобальними, то відповідно їх розв'язання можливе тільки за умов широкого й активного міжнародного (з активною участю всіх держав) еколого-економічного співробітництва у сфері природокористування, охорони довкілля та екологічної безпеки. Зусилля однієї окремо взятої держави, чи групи держав, у цьому напрямі недостатні. Це пояснюється тим, що держави перебувають у природній взаємозалежності одна від одної, довкілля треба приймати як єдине глобальне ціле. Відповідно до такої концепції повинна

формуватись міжнародна екологічна («зелена») економіка, спрямована на досягнення принципів «глобального зеленого курсу» у модель економічного розвитку всіх рівнів (глобальний, національний, регіональний та ін.).

Враховуючи те, що реальна можливість небезпеки екологічної катастрофи дедалі більше визнається на міжнародному рівні, перед науковцями постає особливо важливе завдання щодо вивчення, аналізу, прогнозування та пошуку вирішення глобальної екологічної та економічної кризи, а також відповідної розробки й механізму реалізації ефективної міжнародної екологічної економіки та міжнародного екологічного законодавства. Вирішення таких складних завдань поставили світову спільноту перед необхідністю формування нового соціо-еколого-економічного світогляду, нових морально-етичних пріоритетних цінностей, нового правового регулювання щодо взаємодії людина-природа тощо. Найбільш науково обґрунтованою теоретико-методологічною основою людського розвитку в найближчому майбутньому є концепція сталого розвитку. На Конференції ООН з питань навколишнього природного середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 рік) концепцію сталого розвитку було визнано домінантною ідеологією цивілізації у XXI столітті.

Основною метою сталого розвитку є забезпечення динамічного соціально-економічного зростання, збереження якості довкілля і раціональне використання природних ресурсів, задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь через побудову високоефективної екологічної економіки.

Слід зазначити, що забезпечення сталого розвитку ґрунтується на притаманних конкретній державі геополітичних, демографічних, екологічних, соціально-економічних та інших особливостях. Різні чинники, такі як екологічна, економічна та політична криза у країні, зміни нормативно-правової бази, ситуація ринкової кон’юнктури тощо, мають безпосередній вплив на розробку і прийняття концепції сталого розвитку на різних рівнях (міжнародний, національний, регіональний тощо).

Дуже складно реалізувати принципи сталого розвитку в сучасних умовах, коли в різних регіонах світу ускладнюються економічні, екологічні та геополітичні інтереси. У наш час ідеї сталого розвитку реалізовуються лише в окремих країнах (Німеччина, Швеція, Данія та ін.). На думку деяких спеціалістів концепція сталого розвитку є прогресивною, але не бездоганною. В умовах конкуренції практично неможливо створити стійкі структури виробництва і споживання, особливо у країнах слаборозвинених та з перехідною економікою. Не просто переконати слаборозвинуті країни в необхідності захисту майбутніх поколінь, у той час, коли їм доводиться боротися за виживання, збереження теперішнього покоління. Отже, концепція сталого розвитку не враховує рівень соціально-економічного розвитку країни. У зв’язку з цим концепція сталого розвитку може стати дієвою лише тоді, коли буде комплексно вирішувати соціальні, екологічні та економічні проблеми всіх країн світу, незалежно від їх рівня економічного розвитку.

Перехід до сталого розвитку повинен відбуватися в умовах раціонального поєднання ефективного функціонування ринкової системи та державного регулювання економіки, шляхом координації дій у природоохоронній сфері, переорієнтації соціо-еколого-політичних відносин, соціальних, екологічних, економічних та правових інститутів тощо.

Критерієм сталого розвитку повинен бути не приріст обсягів виробництва, а потенціал його зростання в умовах збереження та покращення якісних показників природного середовища.

Досягнення мети сталого розвитку можливе лише тоді, коли виконання його програми буде усвідомлене громадськістю кожної країни, кожним громадянином нашої планети.

В Україні за 20 років після Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро нема схвалених Верховною Радою концепції, стратегії і державної програми сталого розвитку. Це свідчить про недостатнє розуміння цієї надзвичайної й актуальної глобальної проблеми.

У наш час охорона довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є невід'ємною умовою сталого розвитку.

Основними проблемами реалізації сталого розвитку є: відсутність у різних країнах світу умов (соціально-економічного розвитку) та інтересів (еколого-політичних, еколого-правових тощо); відсутність у населення відповідного морального погляду у відносинах з природою, а також почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями; відсутність чітких програм дій (міжнародних, національних, регіональних та ін.), спрямованих на реалізацію концепції сталого розвитку; відсутність належних механізмів для забезпечення екологічних і економічних прав та обов'язків громадян та ін.

Значну роль у забезпеченні ефективного міжнародного природоохоронного співробітництва відіграє Організація Об'єднаних Націй (ООН) та її спеціалізовані установи (ЮНЕСКО – ООН з питань освіти, науки і культури, 1948 р.; ЮНЕП – Програма ООН з навколишнього середовища; МСОП – Міжнародна спілка охорони природи та природних ресурсів, 1948 р.; ФАО – Продовольча й сільськогосподарська організація ООН, 1945 р.; МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики, 1957 р.; ВМО – Всесвітня метеорологічна організація, 1948 р.; ММО – Міжнародна морська організація, 1948 р., ІКАО – Міжнародна організація цивільної авіації, 1947 р.; Міжнародний Суд ООН з питань охорони навколишнього середовища, 1993 р. та інші [5]).

Важливим кроком у розвитку природоохоронних міжнародних відносин було прийняття Генеральною Асамблеєю ООН у 1962 р. резолюції 1831 (XVII) «Економічний розвиток і охорона природи», де було зазначено, що природоохоронні заходи повинні проводитися завчасно або хоча б одночасно з економічним розвитком на підставі національного законодавства держав і

міжнародного права. Положення цієї резолюції значною мірою відповідають основам сучасної концепції сталого розвитку, принципам «глобального зеленого курсу».

Під егідою ООН було підписано багато міжнародних угод щодо охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки, організовано і проведено низку важливих міждержавних конференцій, які визначили нові цілі та завдання глобальної екологічної економіки

З 1968 р. розпочалась (під егідою ООН) підготовка до першої в історії всесвітньої конференції, присвяченої проблемам взаємовідносин людства і довкілля. Конференція відбулася у червні 1972 р. у Стокгольмі (Швеція).

Після Стокгольмської конференції було розроблено і прийнято значну кількість національних законодавчих актів та підписано ряд міжнародних угод у природоохоронній сфері. Ці закони й угоди спрямовані переважно на вирішення пріоритетних національних та глобальних проблем раціонального використання, охорони й відтворення природних ресурсів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та ін.

Через 20 років після Стокгольмської конференції відбулася (3-14 червня 1992 р.) в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку. На цій конференції було ухвалено п’ять документів: «Рамкову конвенцію ООН про зміни клімату»; «Конвенцію про біологічне різноманіття»; «Заяву щодо принципів глобального консенсусу у менеджменті та стійкому розвиткові всіх типів лісів»; «Декларацію по довкіллю і розвитку» (її ще називають «Декларація Ріо-де-Жанейро») і «Порядок денний на XXI століття», що вміщує план міжнародних дій з охорони довкілля на межі XX і XXI століть.

Конференція в Ріо-де-Жанейро започаткувала нову еру міжнародної природоохоронної діяльності. Через 10 років після неї в місті Йоганесбурґ (ПАР) відбувся Міжнародний конгрес зі сталого розвитку (в різних літературних джерелах зустрічаємо і як Саміт ООН «Ріо+10»), основним висновком якого стало підтвердження безальтернативності моделі сталого розвитку.

Після конференції, яка відбулася у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро, кожних 5 років проводяться конференції під назвами «Ріо+5», «Ріо+10», «Ріо+15», на яких підсумовується виконання «Порядку денного на XXI століття» тощо [4].

Оскільки глобальне потепління є одним з найбільш гострих проблем сучасності, то в останні роки під егідою ООН проводилось чимало міжнародних конференцій з питань зміни клімату, було підписано ряд міжнародних документів. Основні з них: Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (1992 р.); Кіотський протокол (1997 р.) та ін.

Аналізуючи діяльність ООН у міжнародних природоохоронних відносинах, простежуються чималі зусилля цієї світової організації щодо вирішення глобальних соціо-еколого-економічних проблем. Але, на жаль, як свідчить досвід, підписані міжнародні документи в цьому напрямі, дуже мало реалізовуються, вони мають більш теоретичний, рекомендаційний характер. Це по-

яснюється тим, що відсутній юридичний механізм практичної реалізації підписаних міжнародних договорів. Можна навести приклад: США, які посідають перше місце серед держав світу за часткою (36%) викидів парникових газів [1, С. 37], не підписали Кіотський протокол. На нашу думку, такі міжнародні еколого-політичні та еколого-правові відносини є малоефективними.

Тому запропонована академіком НАН України Ю.Ю. Туницею для розробки і відповідного застосування на практиці Екологічна Конституція Землі (ЕКЗ) [6] є вчасною і необхідною. Функціонування ЕКЗ означає створення рівних екологічних прав та обов'язків для населення всіх держав світу в галузі раціонального використання та відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього середовища й забезпечення екологічної безпеки.

Екологічна Конституція Землі – це Основний Закон, що регулює на загальноприйнятих еколого-правових принципах та нормах екологічні права та обов'язки суб'єктів конституційних правовідносин всієї планети Земля [6, С. 184-191].

Оскільки екологічні взаємозалежності та зацікавленості держав у раціональному еколого-правовому регулюванні їхніх відносин на підставі взаємності зростають, то в наш час треба змінити існуюче значення міжнародного екологічного права в упорядкуванні та структуризації міжнародно-правової системи.

На нашу думку, єдиний логічний, аргументований шлях – це створення рівних екологічних прав та обов'язків для населення всіх держав світу, тобто розробка і прийняття ЕКЗ. Дана концепція відповідає сучасним екологічним викликам, що стоять перед людством.

Якщо в різних галузях людської діяльності кожна держава має суверенне право приймати такі закони, які вважає за необхідні, то в екологічній сфері, закони повинні бути єдині для всіх жителів Землі.

Уважаємо, що неприйняття вчасно міжнародного еколого-правового акту (ЕКЗ) може призвести до безвихідної ситуації.

Для того щоб запобігти втратам, а також не допускати подальшого розвитку природних стихійних явищ, потрібні не тільки належні екологічні закони, але й фахові дослідження, спрямовані насамперед на прогнозування подальшого антропогенного розвитку. Більшості стихійних явищ можна б уникнути або значно послабити їх негативні наслідки шляхом проведення різних заходів (правових, технічних, організаційних, спеціальних тощо). У наш час слід вишукувати такі форми економічного розвитку, які б не тільки спричиняли мінімальну шкоду природному середовищу, але й поступово ефективно впливали на природні процеси, сприяли життєдіяльності людини, створювали для неї комфортні умови для проживання.

Відповідно до міжнародного права (ст. 1 Загальної декларації прав людини) «всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах». У Конституціях багатьох держав світу, у т.ч. України (ст. 50), закріплено, що

кожна людина має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Висновки. В умовах широкого й активного еколого-економічного вивчення і відповідного практичного застосування екологічної («зеленої») економіки, а також розробки й прийняття ЕКЗ є реальні можливості вирішити чимало існуючих проблем у сфері раціонального природокористування та створення дієвої й ефективної природоохоронної нормативно-правової бази на всіх рівнях (глобальний, національний, регіональний та ін.).

1. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування / Т. П. Галушкіна. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 480 с. **2.** Гринів Л. С. Екологічна економіка : навчальний посібник / Л. С. Гринів. – Львів : Магнолія 2006, 2010. – 358 с. **3.** Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку : пер. з англ. / Г. Дейлі. – К. : Інтелсфера, 2002. – 312 с. **4.** Дубовіч І. А. Особливості та перспективи розвитку міжнародної екологізації економіки / І. А. Дубовіч // Ecological economics and sustainable forest management: developing a transdisciplinary approach for the Carpathian Mountains / Edited by I. P. Soloviy, W. S. Keeton. – Lviv : Ucrainian National Forestry University Press, Liga-Pres, 2009. – P. 96-105. **5.** Дубовіч І.А. Екологічне право України (курс лекцій) / І. А. Дубовіч. – Львів : НЛТУ України, 2007. – С. 147. **6.** Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. – 440 с. **7.** Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підручник / Л. Г. Мельник. – Суми : Університетська книга, 2002. – 346 с. **8.** Подробности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://podrobnosti.ua/videoarchive/2012/01/14/2668.html. **9.** Туниця Ю. Ю. Економіка і ринок: подолання суперечностей / Ю. Ю. Туниця. – К. : Знання, 2006. – 314 с. **10.** Ecological economics and sustainable forest management: developing a transdisciplinary approach for the Carpathian Mountains / Edited by I. P. Soloviy, W. S. Keeton. – Lviv : Ucrainian National Forestry University Press, Liga-Pres, 2009. – 432 с.

Рецензент: д.е.н., професор Левицька С. О. (НУВГП)